



IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059



VOL.3 № 5

2026

AHMAD DONISHNING DAVLAT BOSHQARUVI HAQIDAGI QARASHLARI VA ULARNING YANGI O‘ZBEKISTON BOSHQARUV TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Muxiddin Karimberdiyev

Namangan davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Ahmad Donishning davlat boshqaruvi, adolatli hokimiyat, vazirlik mas’uliyati, iqtisodiy tartib, sug‘orish va jamoat farovonligi haqidagi qarashlari “Navodir ul-vaqoe” hamda “Risola yoxud Mang‘itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi” asarlari, shuningdek Mang‘itlar sulolasi tarixi bo‘yicha tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek Yangi O‘zbekistonda shakllanayotgan ochiq, mas’uliyatli va professional boshqaruv tamoyillari bilan qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Ahmad Donish, davlat boshqaruvi, Mang‘itlar sulolasi, adolat, vazir, islohot, Yangi O‘zbekiston, siyosiy tafakkur, ma’rifatparvarlik, mashvarat.

ВЗГЛЯДЫ АХМАДА ДОНИША НА ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В НОВОЙ СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Мухиддин Каримбердиев

Наманганский государственный университет, независимый исследователь

Аннотация

В данной статье анализируются взгляды Ахмада Дониша на государственное управление, справедливую власть, ответственность министров, экономический порядок, ирригацию и общественное благосостояние на основе его произведений «Наводир уль-вакое» и «Рисола, или Краткая история династии мангытов», а также исследований по истории династии мангытов. Кроме того, проводится сравнительное изучение этих идей с принципами открытого, ответственного и профессионального управления, формирующимися в Новом Узбекистане.

Ключевые слова: Ахмад Дониш, государственное управление, династия мангытов, справедливость, министр, реформа, Новый Узбекистан, политическая мысль, просветительство, совещание.

AHMAD DONISH'S VIEWS ON PUBLIC ADMINISTRATION AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE NEW UZBEKISTAN GOVERNMENT SYSTEM

Muxiddin Karimberdiyev

Namangan State University, Independent Researcher

Abstract

This article analyzes Ahmad Donish's views on public administration, just governance, ministerial responsibility, economic regulation, irrigation, and public welfare based on his works “Navadir ul-vaqoe” and “Risola, or A Brief History of the Manghit Dynasty”, as well as scholarly studies on the history of the Manghit dynasty. It also comparatively examines these ideas in relation to the principles of open, accountable, and professional governance being formed in New Uzbekistan.

Keywords: Ahmad Donish, public administration, Manghit dynasty, justice, minister, reform, New Uzbekistan, political thought, enlightenment, consultation.

XIX asr Buxoro amirligi siyosiy va ijtimoiy hayotida Ahmad Donish alohida o‘rin tutadi. U saroy muhitini ichidan kuzatgan, amirlik boshqaruvining tashkiliy nuqsonlari, mansabdorlarning saviyasizligi, iqtisodiy beqarorlik, suv taqsimoti muammolari va xalq turmushidagi tanglikni o‘z asarlarida ochiq yoritgan mutafakkirdir. Donishning ustun jihati shundaki, u faqat tanqid bilan cheklanmaydi, balki boshqaruvni adolat, maslahat, bilim va hisobdorlik asosida qayta qurish zaruratini ham ilgari surgan.

Bugungi Yangi O‘zbekistonda davlat xizmatining professionallashuvi, qonun ustuvorligi, ochiqlik, fuqarolarga xizmat ko‘rsatish sifati va hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Shu sababli Ahmad Donish merosini faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki milliy boshqaruv tafakkurining muhim manbasi sifatida qayta o‘rganish zarur. Maqolaning maqsadi Ahmad Donishning davlat boshqaruviga oid qarashlarini ilmiy tahlil qilish, ularning Mang‘itlar davri boshqaruv amaliyoti bilan aloqasini ochish va zamonaviy islohotlar nuqtayi nazaridan baholashdan iborat

[1; 114-b.].

Ahmad Donish Buxoro amirligi inqirozining asosiy sababini rahbarning shaxsiy irodasizligi, amaldorlarning nopokligi va davlat ishlarining ilmiy asosdan yiroqligida ko'radi. U amirlik tarixiga bergan bahosida keskin iboralarni ishlatadi: "Amir Temur dunyoning to'rtidan bir qismida jasorati, mardligi bilan nom qozongan bo'lsa, Buxoro amirlari baxsulqiliklari, irodasizliklari, qo'rqoqliklari bilan o'z nomlarini badnom qildilar". Mazkur fikr shunchaki axloqiy hukm emas, balki boshqaruv legitimligi va siyosiy mas'uliyatga doir chuqur xulosadir [2; 23–24-b.].

Mutafakkir uchun tarixiy qudratning manbai jasorat, adolat va davlatni oqilona boshqarish bo'lsa, tanazzulning sababi qo'rqoqlik, zo'ravonlik va manfaatparastlikdir. U Buxoro va Samarqand kabi tarixiy markazlarning obro'siga putur yetishini alohida fojiaiy hodisa sifatida baholaydi va bu holni tarixdan o'chmaydigan sharmandalik sifatida talqin etadi. Donish Mang'itlar o'tmishini inkor etmaydi; aksincha, undan saboq chiqarish lozimligini uqtiradi [3; 79-b.].

Ahmad Donish amir Muzaffar davri misolida hokimiyat tepasiga qarindoshlar va sadoqatli, biroq saviyasiz shaxslarning olib kelinishi davlatni zaiflashtirishini ko'rsatadi. U "mamlakat ravnaqi vazirning ziyrakligi, qat'iyatligi, to'g'ri mulohaza yuritishiga bog'liq" ekanini ta'kidlab, agar vazir "bemulohaza bo'lsa, bunday davlatning holiga voy" deya ogohlantiradi. Demak, mutafakkir nazarida davlat boshqaruvida shaxsiy sadoqat emas, aql, malaka va mas'uliyat hal qiluvchi omildir.

Bu holat bugungi boshqaruv nazariyasidagi meritokratiya tamoyiliga yaqin turadi. Malakasiz va hisobdor bo'lmagan apparat siyosiy boshqaruvni, soliq va sud tizimini, hatto qo'shin ta'minotini ham izdan chiqaradi. Donish aynan shunday ichki inqirozni amirlik misolida ko'rsatadi.

Ahmad Donishning siyosiy qarashlarida adolat markaziy tushunchadir. U "kimki aqlsiz bo'lsa, u odil ham emas" deya hukmdor shaxsida aql bilan adolatning uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Bu fikr Sharq siyosiy tafakkuridagi odil podshoh idealining yangicha talqini sifatida namoyon bo'ladi. Donish boshqaruvni faqat shariatga tayangan nazorat tizimi sifatida emas, balki aql-idrok va tajribaga asoslangan amaliy faoliyat sifatida tushunadi.

Mutafakkirning eng diqqatga sazovor g'oyalardan biri mashvaratxona tuzish taklifidir. U podshoh "katta bir mashvaratxona ochsin", xalqning turli tabaqalaridan "eng aqlli va ilmi odamlardan" a'zolar saylansin, ular davlat va xalq manfaatini kuzatib turishsin, deb yozadi. Mazkur taklif o'sha davr uchun nihoyatda ilg'or edi. Chunki bunda maslahat, vakillik, javobgarlik va muhokama madaniyati bir tizim sifatida tasavvur qilinadi [4; 89-b.].

Donish davlat tuzilmasini funksional asosda tasavvur qiladi: kiritim va chiqim uchun alohida vazirlar, harbiylar uchun amiri lashkar, qalam ahllari uchun rais, o'rda ishlari uchun mushir bo'lishi lozimligini batafsil bayon qiladi. Bunda u vertikal bo'ysunish bilan birga kundalik hisobot va nazorat mexanizmini ham nazarda tutadi. Bu qarash bugungi boshqaruv nazariyasidagi institutsional differentsiatsiya va vakolatlar taqsimoti tamoyillariga mos tushadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev korrupsiya va jinoyatchilikka qarshi kurashda, jazo muqarrarligi hamda fuqarolar huquq va erkinliklarini qog'ozda emas, amalda himoya qiladigan tizimni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv Donish ilgari surgan adolat, mas'uliyat va hisobdorlik tamoyillari bilan mazmunan uyg'unlashadi [5; 214-b.].

Ahmad Donishning boshqaruvga doir qarashlari faqat siyosiy institutlar bilan cheklanmaydi. U iqtisodiy barqarorlikni davlat hayotining tayanch sharti deb biladi. Bozorlardagi tarozidan urib qolish, ortiqcha yig'imlar, mansabdorlarning talon-torojga moyilligi va soliqlarning adolatsizligi xalq noroziligini kuchaytirishini ko'rsatadi. Shu ma'noda Donish boshqaruv samaradorligini kundalik iqtisodiy muhit bilan bog'laydi.

Mutafakkir asarlarida Buxoro suv ta'minoti masalasi alohida o'rin egallaydi. Zarafshon suvining boshqaruvi Rossiya ma'muriyati ta'siriga o'tishi, sug'orish xo'jaligidagi qoloqlik va tajribasizlik oqibatida Buxoro yil sayin og'ir suv tanqisligiga duch kelgan. Donish bu muammoni oddiy xo'jalik masalasi sifatida emas, mamlakat obodonchiligi va xalq to'qligi bilan bevosita bog'liq strategik masala sifatida tushunadi. Dehqonchilikka tayangan jamiyatda suv tanqisligi iqtisodiy tanazzul, kambag'allik va ijtimoiy beqarorlikni kuchaytiradi [6; 35-b.].

Mang'itlar davri boshqaruvi tarixiy manbalarda yuqori darajada markazlashgan, biroq past darajada samarali tizim sifatida tavsiflanadi. Amir qo'lida cheklanmagan hokimiyat to'plangan, mansablar ko'pincha qarindoshlik, urug'chilik yoki pora evaziga taqsimlangan, amaldorlar esa maoshni davlat xazinasidan emas, aholidan turli undiruvlar orqali to'ldirgan. Bu hol boshqaruvni huquqiy emas, shaxsiy manfaatga asoslangan tizimga aylantirgan.

Tarixiy tadqiqotlarda diniy, ma'muriy va sud institutlari tashkiliy jihatdan rivojlangan apparat taassurotini uyg'otgani, biroq ularning ishlash mexanizmi ko'p hollarda zamon talabiga javob bermagani ko'rsatiladi. Donish shu bois an'anaviy institutlarni saqlagan holda ularni mazmunan yangilashni taklif qiladi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot bosqichida davlat organlari faoliyatini fuqaroga xizmat qildirish, qonuniylikni mustahkamlash, kadrlar sifat darajasini oshirish va ochiqlikni ta'minlash ustuvor vazifa bo'lib qoldi. Ahmad Donish qarashlari bilan zamonaviy boshqaruv tamoyillari o'rtasida kamida uchta muhim uyg'unlik mavjud.

Birinchi, Donish ilmiy va mas'uliyatli kadrlar zarurligini ilgari suradi; bugungi islohotlarda esa sifatli davlat xizmati shakllantirilmoqda.

Ikkinchi, u adolat va hisobdorlikni davlat barqarorligining sharti deb biladi; hozirgi davrda qonun ustuvorligi va odil sudlov tizimini mustahkamlash ana shu tamoyilning zamonaviy ifodasidir.

Uchinchi, Donish maslahat va vakillik asosidagi boshqaruvni himoya qiladi; bugungi kunda jamoatchilik nazorati, ochiq muloqot va parlament rolini kuchaytirish siyosati ham shu yo'nalishda rivojlanmoqda.

Shu bilan birga, Donish g'oyalarini bevosita zamonaviy demokratiya institutlari bilan tenglashtirish to'g'ri bo'lmaydi. U o'z davrining tarixiy sharoitida fikr yuritgan ma'rifatparvar islohotchi edi. Biroq uning davlatni aql, maslahat, adolat va jamoat manfaatiga tayangan holda boshqarish haqidagi nazariy qarashlari bugungi boshqaruv ilmida ham metodologik ahamiyatini saqlab qolmoqda. Max Veberning ratsional-burokratik boshqaruv haqidagi qarashlari, Francis Fukuyamaning davlat salohiyati va hisobdorlik muvozanati to'g'risidagi xulosalari, Daron Acemoglu va James Robinsonning inklyuziv institutlar haqidagi yondashuvlari bilan qiyoslanganda, Donish fikrlarining ichki mantiqi yanada ravshanlashadi.

Xulosa

Ahmad Donishning davlat boshqaruviga oid qarashlari XIX asr Buxoro amirligi siyosiy hayotini chuqur tahlil qilgan milliy siyosiy tafakkur namunasi hisoblanadi. Uning nazarida davlatning kuchi hukmdorning zo'ravonligida emas, adolatida; apparatning ko'pligida emas, malakasida; an'ananing ko'rlikida emas, aql va maslahatga tayangan islohotidadir. Shu bois Donishning boshqaruv haqidagi fikrlari nafaqat tarixiy manba, balki davlat boshqaruvi nazariyasi, siyosiy tarix va islohotlar falsafasi uchun muhim intellektual resurs sifatida baholanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ostonov O'. Mang'itlar sulolasining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy ahvoli // Yosh olimlar axborotnomasi. – 2014. – № 4. – B. 114.
2. Donish A. "Risolai yoxud Mang'itlar xonadoni saltanatining qisqacha tarixi". – Dushanbe, 1992. – B. 23–24.
3. Donish A. "Navodir ul vaqoe" / tahriri ostida I. M. Mo'minov. – T.: O'zbekiston SSR Fan nashriyoti, 1964. – B. 79.
4. Donish A. "Navodir ul vaqoe" / tahriri ostida I. M. Mo'minov. – T.: O'zbekiston SSR Fan nashriyoti, 1964. – B. 89. Mirziyoev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – B. 214.
5. Rahmonov T., Orziyev M. Ikki tarixiy siymo. – Buxoro, 2015. – B. 35.